

Вивчення профспілкового руху

УДК 93:331.105.44

“ТОВАРИСТВО ПРИВАТНИХ СЛУЖБОВЦІВ” ГАЛИЧИНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ

“PRIVATE SERVANTS’ SOCIETY” OF GALICIA: PRECONDITIONS AND HISTORY OF ORGANIZATION CREATION

Ігор Берест

канд. істор. наук, доцент кафедри інформаційної книжкової та бібліотечної справи Української академії друкарства

Ihor Berest

PhD in History, Associate Professor, Ukrainian Academy of Printing

 orcid.org/0000-0001-6141-4678

 berestigor1@gmail.com

Анотація

На основі аналізу документів у статті визначено економічні та політичні передумови, що слугували утворенню профспілки приватних службовців Східної Галичини - «Товариство приватних службовців» (“Towarzystwo Urzędników prywatnych”). Доведено, що головним поштовхом для поширення профспілок у 1840-х рр. стали об’єднавчі та революційні процеси у Східній Галичині («Весна народів»), початок лібералізації державної системи. Охарактеризовано місію та діяльність професійного об’єднання, покликано-го надавати соціальну підтримку своїм членам. Окреслено дискусійні моменти у поглядах на історію професійного руху на етнічних українських землях.

Abstract

Based on the analysis of documents, the paper identifies the economic and political preconditions that have led to the creation of a trade union of private employees in Eastern Galicia - the “Society of Private Servants” (“Towarzystwo Urzędników prywatnych”) in 1848.

The study has proved that the main impetus for the spread of trade unions in the 1840’s was the unification and revolutionary processes in Eastern Galicia (“Spring of Peoples”), the beginning of the liberalization of the state system.

Ключові слова:

профспілки, товариство, наймані працівники, взаємодопомога.

Key words:

trade unions, society, employees, mutual aid.

Інформація про рукопис

Надійшов до редакції:
10.10.2017

Рецензований: 1.11.2017

Подано доопрацьовану
версію: 12.11.2017

Прийнятий до друку:
20.11.2017

The mission and activities of a professional association are described. The organization was established as a multi-professional association among the officials who hired in private agricultural, forestry, hydrotechnical and other farms, industries, various institutions and establishments. The society considered its social mission to protect the poor and weak employees, the disabled, the wives and families of the deceased members of the organization, to provide orphans with financial support and material assistance, as well as assistance in their training, employment. In addition to a large and extremely necessary social mission, the company successfully developed its charitable work in the field of cultural and educational work.

The society had various categories of membership: ordinary, advisory and honorary members. The purpose and principles of its activities were reflected in the provisions of the Charter, which the state authorities tried to ignore. The aid fund was formed at the expense of small amounts of written and current contributions and deductions from employees' wages.

The discussion points in the views on the history of professional movement in the ethnic Ukrainian lands are outlined. Contrary to traditional views, according to which it is considered that trade unions in Ukraine began their activities in the early XX century, the study leads to the assertion that in fact East Galicia, which at that time belonged to Austria-Hungary, was in the middle of the XIX century can be regarded as the center for the development of trade union movement on Ukrainian lands.

Вступ

У червні 1848 р. у виданні «Gazeta narodowa» опубліковано звернення стосовно створення загального товариства взаємодопомоги [1]. І саме від цього часу відлічує свою історію «Товариство приватних службовців» («Towarzystwo Urzędników prywatnych») Галичини.

Основна мета наукової розвідки полягає в тому, щоб дослідити передумови утворення «Товариства приватних службовців» та надати оцінку його діяльності на основі принципу історизму.

У дослідженні використано такі методи, як: діалектика та синергетика (для вивчення процесу виникнення профспілок та становлення парадигм взаємовідносин громадянського суспільства і профспілок, виявлення властивості професійних організацій, які не мала жодна зі складових тогочасного суспільства); структурний функціоналізм (для визначення основних характеристик профспілок та з'ясування їх місця, ролі у галицькому суспільстві).

На жаль, у сучасних вітчизняних дослідників поки немає монографій чи розвідок, в яких розкривається проблематика. Тому основну увагу зосереджено на польській періодиці та історіографії (С. Баль [2], Ф. Твардовський [3]). Це дало змогу розглядати історію зародження профспілкового руху на українських землях у контексті революційних подій середини XIX ст. - напередодні та під час "Весни народів". Задля історичної контекстуалізації матеріалу використано праці вітчизняних істориків - Я. Грицака [4], Ф. Стебля [5] та ін.

Основні результати

Економічна ситуація на момент створення товариства взаємодопомоги

Історія створення та діяльності професійного "Товариства приватних службовців" Галичини з погляду сьогодення видається певним соціальним феноменом. Адже ця організація постала у відсталій системі господарських відносин сільського сектора економіки краю.

Наразі сільське господарство посідало за питомою вагою найбільшу частину виробничого комплексу Східної Галичини. Воно характеризувалося технічною та технологічною відсталістю, хоча державні реформи й заходи австрійської влади сприяли його поступовій модернізації й еволюції [4, с. 15-47].

За своїм соціальним статусом наймані службовці перебували між власником та убогим селянством, у багатьох випадках діяльності вони схилялися на бік селянства як робочої сили, від результатів роботи якої залежав рівень життя управителів, економів та ін. Але ця категорія службових осіб, як і робітники, також була майже незахищеною, бо, до прикладу, невдале прогнозоване передбачення термінів виконання землеробських робіт чи нерентабельне ведення господарства, втрата врожаю, падіж худоби ставали причиною покарань, звільнення з роботи.

Знаємо також, що значна частина населення на галицьких землях була задіяна різними роботами у лісовому господарстві, як-от розведення й культивування лісових насаджень, догляд за ними, а також реалізація вирощеної деревини. Ліс давав величезні прибутки його власникам [6]. Крім цього, лісові угіддя Карпат та Прикарпаття були чудовими місцями для полювання на звірів та птахів. Їх організували та забезпечували єгері, гайові, польові, лісники та інші службові особи власників маєтків. Багато службовців панських садіб працювало в системі водного господарства, де розводили цінні види риб [4].

Неабияке значення для укрупнення землеводінь мали реформи, які австрійська влада реалізовувала в Галичині наприкінці XVIII ст. та в середині XIX ст. Унаслідок цього селян було звільнено від особистої залежності, що прискорило формування ринку вільнонайманої робочої сили. До того ж реформаторська діяльність владних структур сприяла руйнуванню архаїчних феодальних відносин на селі та заклала паростки капіталістичного розвитку аграрного, лісового, водного та інших видів господарства [8, с. 191]

Важливе місце у процесі організації виробництва займали службовці як кваліфікована робоча сила. За різними підрахунками галицького губернаторства, упродовж першої половини 1848 р. в Галичині налічували від 19 тисяч 156 до 25 тис. 625 осіб, які належали до числа приватних службовців [3, с. 42]. Звідки взялася ця робоча сила в сільському секторі Галичини, ми дізналися, дослідивши численні архівні матеріали, біографічні довідки багатьох відомих галицьких діячів.

По-перше, заснування нових навчальних закладів позитивно вплинуло не тільки на появу працездатної кваліфікованої робочої сили, а й на загальний розвиток суспільства. Відомо, що з 1784 р. у Львові відновив свою роботу університет, а у 1817 р. австрійська влада в місті відкрила Реальну школу, яка згодом переросла у Львівську Політехніку. Саме тут упродовж тривалого часу, крім механічних та архітектурних професій, готували численних фахівців для аграрного виробництва, лісівництва, торгівлі, садівництва, водного господарства тощо [8, с. 6-34].

По-друге, не можна не враховувати і той факт, що в Галичину після першого поділу Польщі (1772 р.) стали прибувати німецькі переселенці, які також, у переважній більшості, поповнювали верству приватних службовців. Саме вони найчастіше для австрійської влади, власників підприємств, угідь, лісів виступали довіреними особами, керівниками різних виробництв. Для прикладу варто згадати управителя друкарні Й. Піллера, засновника першої професійної спілки на українських землях - Є.Л. Руля, організатора "Товариства приватних службовців" Галичини - Р. Руєбенбауера та багато інших.

Політичні чинники створення організації взаємодопомоги

Револьюційні потрясіння, які вибухнули в березні - квітні 1848 р. на територіальних володіннях Австрійської імперії і, зокрема, у Східній Галичині, загострили та активізували чимало важливих суспільних питань, які в умовах абсолютизму вирішити було неможливо. Але проголошені австрійським імператором Фердинандом I демократичні свободи та права народів імперії, а також поява Конституції 25 квітня 1848 р., відкрили перспективи та надії для демократичного розвитку суспільства [5].

Безумовно, що найважливішою суспільною подією для національних окраїн держави стала ліквідація панщини. Кріпосна залежність селян була скасована окремим австрійським законом від 14 квітня 1848 р. Скасування панщини спричинило своєрідний конфлікт - з одного боку втрата роботи, а з іншого - демократизація як один з показників покращення соціального статусу населення й формування перспектив поліпшення умов життя населення [2, с. 6-7].

Певним поштовхом до створення товариства взаємодопомоги Галичини стало й те, що унаслідок революційних подій 1848 р. значно погіршилися умови праці та помітно скоротилася трудова зайнятість службових працівників. Окрім очевидного емоційно-культурного піднесення у державі, що відбувалося під впливом ліквідації панщини, відбулося закриття низки виробничих закладів, установ, господарських підприємств. Значна кількість приватних службовців втратила свої посади, і відтак чи не єдине джерело родинного доходу. Потреба пошуку роботи для згаданої групи населення та як наслідок збільшення лав безробітних осіб дедалі більше привертало увагу влади.

На думку сучасних дослідників, революційні події 1848 - 1849 рр. каталізували галицьке суспільство, що призвело до появи в Галичині виразно виражених національних рухів та суспільної конфронтації між радикально настроєними поляками та українцями. Епіцентром подій став Львів [5, с. 160].

В той час з різних куточків периферії Галичини владні державні структури щоденно отримували десятки пропозицій і прохань, навіть скарг від приватних службовців, яких більше цікавило вирішення економічних та соціальних проблем працівників та службовців. Крім цього, уповноважені делегати скеровували свої звернення до різних інституцій краю, і в тому числі до управи новоствореного у Львові під впливом революційних подій Руського собору [5, с. 149-160].

Не має нічого дивного, що значна кількісна маса людей зі спільними інтересами, але різним фахом прагнула згуртування, шляхом створення власної організації, яка б послугоувалась місією соціального захисту. Тим більше, що на той час уже діяло «Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи»), професійна організація, яка основною метою своєї діяльності поставила проблему соціального захисту [10].

Перші спроби згуртування приватних службовців

Перша офіційна спроба створити в Східній Галичині товариство приватних службовців на засадах взаємодопомоги зафіксована восени 1845 року на Тернопільщині, коли довірена особа від ініціативної групи приватних службовців - Ф. Твардовський написав (німецькою мовою) перший проект організації, який виклав у формі власних спостережень, зауважень та роздумів під назвою "Vortrag der Bemerkungen und Beweggrunde zu dem aufzustellenden Privatvereinde der Privatbeamten" ("Доповідь про зауваження і мотиви складені для приватної спілки приватних осіб") [3, с. 6-7].

Однак запропоновані Ф. Твардовським роздуми над шляхами та перспективами майбутньої організації службових осіб викликали під час обговорення ініціативної групи більше запитань, ніж можна було на них отримати відповідей. Тому його ідея не отримала підтримки колег, адже поза увагою залишилося чимало важливих проблем. Передусім, не було відповіді на питання, як на підставі державної законодавчої бази організувати соціальний захист службовця. Не вдалося окреслити організаційні принципи формування фонду Товариства. Чимало питань було до членства, створення управи й основних засад її існування, розпорядження коштами, пенсійного забезпечення, механізму підтримки родин померлих спілчан, хворих й немічних колег тощо.

Приблизно через рік продавець приватної крамниці з містечка Ланівці, що на Тернопільщині, Л. Роговський намагався створити спеціальний Комітет, який мав організувати та забезпечувати пенсією приватних службовців. В основі цей проект передбачав створення окремого фонду. Його наповнення мало відбуватися за рахунок обов'язкових грошових надходжень певних сум соціальних внесків від роботодавців. Вони мали складати відсоткове відрахування від розміру заробітної плати службовця. Але в реалізації проекту на початковій стадії потрібна була фінансова допомога держави [3, с. 6].

Проте тодішній абсолютистський державний лад Австрії не давав змоги цим намірам стати реальністю. Основною причиною відмови було те, що відповідно до розпорядження генерального губернаторства Галичини від 19 грудня 1843 р. Л. №76572 проект недостатньо повно відображав зв'язок організації з органами влади [3, с. 41].

Згодом з'явилося ще кілька, але менш значних проектів, автори яких по-різному бачили вирішення проблеми соціального захисту, покращання умов життя та праці приватних службовців. Вирішальним чинником майже в усіх випадках мала б знову виступати державна влада. Проте з боку держави не було жодної допомоги та підтримки і тому зазначена ідея відкладалась на пізніший час [2, с. 7].

Заснування професійної спілки приватних службовців під час революційних подій 1848 р.

Чергова спроба об'єднати приватних службовців галицьких земель, відбулася на початку 1848 року. Ініціативна група зі створення майбутнього товариства підготувала та подала звернення губернатору Галичини графу Францу Стадіону. У зверненні висловлювалося прохання надати фахову юридичну допомогу у складанні проекту Статуту взаємодопомогового "Товариства приватних службовців" краю та сприяти організації його роботи [2, с. 8]. З одного боку, організатори намагалися втілити в життя ідеї, які повинні були дати нові зрозумілі правила суспільного співіснування, розтлумачити для пересічного обивателя їх зміст, а з іншого боку - вирішити практичні життєві проблеми, скерувавши їх у соціально-економічну площину.

Найважливішу роль у справі створення Товариства - об'єднання за професійною ознакою відіграла колективна петиція приватних службовців, яка була подана в управління галицького губернаторства у Львові 9 травня 1848 р. Державна влада змушена була реагувати, зваживши на наполегливі прохання. Тепер були й законодавчі можливості, зокрема, у згуртуванні людей за певними професіями та поглядами - § 22 Конституції від 25 квітня 1848 р., де передбачалось можливість створення за інтересами і потребами громадян різних виробничих асоціацій, організацій, товариств та інших об'єднань [2, с. 6].

Звернення до усіх приватних службовців Галичини про необхідність створення загального Товариства взаємодопомоги було опубліковано 26 червня 1848 р: «Зваживши, що при зміні суспільних взаємин переходу та інтересу приватних службовців вони знаходяться в найкритичнішому положенні, і лише через їх ґрунтовний огляд і безперервне заняття тих, що цікавляться, можна ствердити що: в кожній конституційній державі, незважаючи на перешкоди, які часто ставить виконавча влада, знаходяться особисті численні ресурси заспокоєння як індивідуальних потреб, так і потреб зборів; між тими осередками одним із найефективніших і найбільш повсюдно вживаних є товариства, які зацікавлені самі собою; через товариство, тобто через власне об'єднання учасників, а тим самим слабких намагань, в одне велике зборище, і, тим самим сильним намаганням, досягаються найважчі цілі, тому що для поодинокі волі є недопустимою така ситуація; параграф 22 Конституції від 25 квітня дозволяє всім справам і потребам застосовувати себе на ділі.

З цього приводу ми вирішили створити Товариство, до якого мають належати всі приватні службовці з цілої Галичини. З метою взаємної братньої допомоги та з метою нашого порятунку колег із вбогого становища та подальшого запобігання подібної сумної долі.

Уповноважені: Рубенбауер Роберт - механік. Юзеф Дуніцький - державний адвокат. Якуб Відавський - економ. Юзеф Антоній Моравський - дестиллятор» [1, с. 207].

Уповноважені особи подали проект статуту, який назвали «Закон Товариства приватних службовців». Згідно з його положеннями Товариство мало на меті не тільки економічне полегшення умов існування приватних чиновників, але і їх навчання для формування «корисних для країни громадян».

Видається закономірним, що укладення Статуту «Товариства приватних службовців» відбувалося в дусі загальнонародного емоційного піднесення, під впливом революційної ейфорії 1848-1949 рр., проголошення та поширення в суспільстві демократичних ідей. Тому не випадково основним гаслом створення та діяльності організації став вислів «Свобода, рівність і братерство» [11, с. 207-208].

Засновники організації бачили в ньому взаємодопомогове товариство приватних службовців, яке б гуртувало усіх зацікавлених осіб на засадах спільного корегування їх організованої теоретично-практичної діяльності. Крім цього, особлива місія полягала в організації соціального захисту не тільки найманих службових працівників, а й опіки над вдовами, дітьми-сиротами, хворими колегами, інвалідами, а також у наданні матеріальної допомоги ветеранам праці й фінансової підтримки у різних непередбачених випадках їхнього існування [2, с. 6-12]. Товариство було з-поміж ініціаторів впровадження основ соціального страхування.

В організації було впроваджено різні типи членства - звичайне, дорадницьке, почесне. Бюджет складався з внесків, відрахувань із зробітної плати працюючих у сільському господарстві, лісівництві, різних підприємствах, а також пожертв. Деякі заможні люди вбачали для себе за честь стати почесними членами товариства, його донорами.

Окрім соціального захисту та благодійницької роботи товариство також займалось культурною та просвітницькою роботою. Чимало дітей, особливо сиріт приватних службовців, отримали стипендії на навчання у Львові, Кракові, Празі, Відні тощо.

Додамо, що організація проіснувала недовго: восени 1848 р. її було ліквідовано. Відновлення діяльності відбулось у 1867 р.

Обговорення результатів

Історія створення та діяльності професійного «Товариства приватних службовців» (“Towarzystwo Urzędników prywatnych”) Галичини, здавалось би, порушує соціальні стереотипи про основні принципи закладення професійних організацій. Адже ініціаторами створення професійного товариства службовців Галичини виступили представники різних національностей (німець та три поляки), різних фахів (механік, адвокат, економ і дестиллятор) та різних місць праці. У той час, як на думку деяких дослідників [12], професійні організації мали б виникати у однорідному соціальному середовищі (наприклад, робітників ливарного цеху), яке видається найбільш організованим й зацікавленим, бо гуртується навколо ідеї вигідного вирішення власної, надзвичайно важливої соціально-економічної проблеми.

Всупереч традиційним поглядам, згідно із якими вважається, що професійні спілки в Україні розвернули свою діяльність на початку ХХ ст. [13-15], сучасні наукові розвідки доводять, що перші профспілки виникли на етнічних українських землях ще на початку ХІХ ст. у Східній Галичині, яка входила на той момент до складу Австро-Угорщини, де існували міцні традиції цехового ремесла та формувалася правова держава. Проведене дослідження дає підстави для твердження, що фактично Східна Галичина стала у середині ХІХ ст. Центром розвитку профспілкового руху на українських землях.

Висновки

Важливими передумовами виникнення у Галичині організації взаємодопомоги, яка мала всі ознаки професійної спілки, слугували скасування в Австро-Угорській імперії панщини та зміна відносин на ринку праці, поява численної групи найманих працівників, погіршення економічного становища внаслідок революційних процесів середини ХІХ ст., а також активізація політичних і культурницьких рухів.

Заснування у Львові 1848 р. посеред буремних революційних подій «Товариства приватних службовців» Галичини (“Towarzystwo Urzędników prywatnych”) стало виявом згуртування різних категорій приватних службовців задля матеріального і морального самозахисту, надання при потребі грошової допомоги особам, які втратили працездатність чи опинилися в скрутній ситуації, а також виділення матеріальної підтримки й допомоги ветеранам, хворим, вдовам, дітям-сиротам, постраждалим від непередбаченого лиха особам тощо. Організація фінансувалась переважно із відрахувань із заробітної плати та пожертв. Це товариство може слугувати прикладом мультипрофесійної спілки найманих працівників різних галузей - сільського господарства, лісівництва, різних компаній та організацій.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Wezwanie do wszystkich Braci Oficjalistów prywatnych // Gazeta narodowa. 1848. 30 Czerwca. № 53. S. 207.
2. Bal S. Towarzystwo wzajemnej pomocy Oficjalistów prywatnych w pierwszych 25 latach swego istnienia (1868-1892). Lwow: nakładem Towarzystwa wzaj. pom. Oficjalistów prywatnych, 1893. 131 s.
3. Twardowski F. Kolęda na rok 1860, dla prywatnych Oficjalistów, czyli zarys projektu do Towarzystwa prywatnych Oficjalistów. Lwow, 1859. 57 s.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ - ХХ ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
5. Стеблій Ф. «Весна народів» у Львові // Історія Львова. У 3-х т. Львів: Центр Європи, 2007. Т.2. С. 148-169.
6. Багінська Л. Барон Альберт Гредель і його епоха // Сколівські Бескиди. URL: [+++++](#) (дата звернення: 12.11.2017).

7. Чудійович І. Люби і знай свій рідний край: краєм ока заглянемо в історію // Народознавчі зошити. Серія історична, 2014. №1 (115). С.137-166.
8. Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка; кер.авт.кол. Ю.Зайцев - Вид. 3-тє, перероб. і доп.. - Львів: Світ, 2002. - 520 с.
9. Від Реальної школи до Львівської політехніки: нариси з історії Львівської політехніки (1816-1918 рр.) / Упор. Шишка О.В. - Львів: вид-во Львівської політехніки, 2016. 440 с.
10. Берест Р. Я. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817 - 1939 рр.). - Дрогобич: Відродження, 1995. - 127 с.
11. Ustawa Towarzystwa Urzędników Prywatnych. Wolność! Równość! Braterstwo! // Gazeta narodowa. 1848. 30 Czerwca. №53. S. 207-209.
12. Нариси історії професійних спілок України / Гол. ред.О.М. Стоян. -К.: Профінформ, 2002. 731 с.
13. Головка М. Л. Історіографія, періодизація, проблеми еволюції профспілок України: пошук істини // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. 2006. № 1. С. 27-36.
14. Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. Київ: Знання, 1996. 43 с.
15. 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матер. наук. конф. «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності», присвяч. 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні. Київ: Логос, 1996. 248 с.

References

1. _____ (1848). Wezwanie. *Gazeta narodowa*, 53, 207.
2. Bal, S. (1893). *Towarzystwo wzajemnej pomocy Oficyalistów prywatnych w pierwszych 25 latach swego istnienia (1868-1892)*. Lwow.
3. Twardowski, F. (1859). *Kołąda na rok 1860, dla prywatnych Oficyalistów, czyli zarys projektu do Towarzystwa prywatnych Oficyalistów*. Lwow.
4. Grytsak, Ya. (1996). *Narys istoriyi Ukrayiny: formuvannya modernoyi ukrayins'koyi nacyi XIX - XX st.* [Essay of history of Ukraine: forming of modern Ukrainian nation of XIX - XX of century]. Kyiv: Geneza.
5. Stebliy, F. (2007). "Vesna narodiv" u L'vovi [A "Spring of People" is in Lviv]. *Istoriya L'vova. U tr'okh tomakh*. Vol.2. L'viv: Tsentri Yevropy.
6. Bahins'ka, L. (2010). Baron Al'bert Hredel' i yoho epokha [Baron Albert Gredel and his epoch]. *Skolivski Beskidy*. Retrieved from: http://skole.org.ua/baron_gredel.html.
7. Chudiyovych, I. (2014). Lyuby i znay sviy ridnyy kray: krayem oka zahlyanemo v istoriyu [Luba and know the native edge: with half an eye will glance in history]. *Narodoznavchi zoshyty. Seriya istorychna*, 1 (115), 137-166.
8. Slyvka, Yu., ed. (2002). *Istoriya Ukrayiny* [History of Ukraine]. L'viv: Svit.
9. Shyshka, O.V., ed. (2016). *Vid Real'noyi shkoly do L'vivs'koyi politekhniky: narysy z istoriyi L'vivs'koyi politekhniky (1816-1918 rr.)* [From Real school to Lviv Polytechnic: essays from history Lviv Polytechnic (1816-1918)]. L'viv: Vyd-vo L'vivs'koyi politekhniky.
10. Berest, R.Y. (1995). *Narysy istoriyi profspilkovoho rukhu v Zakhidniy Ukrayini (1817 - 1939 rr.)* [Essays on the history of trade union movement in Western Ukraine (1817 - 1939)]. Drohobych: Vidrodzhennya.
11. _____ (1848). Ustawa. *Gazeta narodowa*, 53, 207-209.
12. Stoyan, O.M., ed. (2002). *Narysy istoriyi profesiynykh spilok Ukrayiny* [Essays on the history of trade unions of Ukraine]. Kyiv: Profinform.
13. Holovko, M. L. (2006). Istoriohrafiya, periodyzatsiya, problemy evolyutsiyi profspilok Ukrayiny: poshuk istyny [Historiography, periodization, problems of the evolution of trade unions in Ukraine: the search for truth]. *Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn FPU*, 1, 27-36.
14. Zyma M. P. (1996). *Profspilky Ukrayiny: mynule i suchasnist'* [Trade Unions of Ukraine: Past and Present]. Kyiv: Znannya.
15. _____ (1996). *90 rokiv vynyknennya masovoho profspilkovoho rukhu v Ukrayini* [90 years of mass trade union movement in Ukraine]. Kyiv: Logos.